

9- Ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden avam-ı nâsın fehimleri Kur'anca o kadar mûraat edilmiştir ki...

İ'lem eyyühe'l-aziz! Ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden avam-ı nâsın fehimleri Kur'anca o kadar mûraat edilmiştir ki birkaç dereceyi, birkaç ciheti ihtiva eden bir meselede avamın fehimlerine en me'nus en karib ciheti ve nazarlarına en vâzih en zahir dereceyi söylüyor. Çünkü öyle olmasa delilin neticeden hafî olması lâzım gelir.

Kur'an'ın kâinattan yaptığı bahis, Hâlık'ın sıfatlarını ispat ve izah içindir. Binaenaleyh ne kadar cumhurun fehmine yakın olursa irşada daha lâayık ve daha muvafık olur. Mesela, Hâlık'ın tasarrufatına delâlet eden âyetlerden en zahir en aşikâr olan tabakayı وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَاكُفُ âyetiyle zikretmiştir. Halbuki bu tabakanın arkasında vücuhun taayyünat, teşahhusat tabakası vardır. Evvelki tabakanın fehmi, ikinci tabakanın fehminden daha yakındır.

Ve keza en aşikâr dereceyi إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ âyetiyle zikretmiştir. Bu derecenin arkasında, arzın şems etrafında emir ve irade-i ilahî kanunuyla tahrik ve tedviri derecesi de vardır. Lâkin bu derece, evvelki dereceden bir derece mahfî olduğundan terk edilmiştir.

Ve keza (جَعَلْنَا الْجِبَالَ أُوتَادًا) cümlesiyle en okunaklı sahifeyi göstermiştir. Halbuki bu sahifenin arkasında “Direk ve kazıklar ile tehlikeden muhafaza edilen bir sefine gibi arz da içerisinde vukua gelen herc ü mercden dolayı parçalanmak tehlikesinden korumak için dağlar ile kazıklanmıştır.” sahifesi de vardır. Fakat bu sahife, avam-ı nâsça o kadar okunaklı olmadığından terk edilmiştir. Ve bu sahifenin altında da şöyle bir hâşiye vardır:

Hayatı besleyip sağlamak üzere dağlar arza direk yapılmıştır. Çünkü dağlar suların mahzenidir. Havanın tarağıdır, tasfiye ediyor. Toprağın hâmisidir, denizin istilasından vikaye ediyor. Zaten hayatın direkleri bu unsurlardır.

Bu sırra binaendir ki şeriatça hilâlin tulû ve gurûbu nazara alınmıştır. Çünkü bu ise ayları, günleri hesap etmekten avamca daha kolaydır. Ve yine o sırra binaendir ki ezhan-ı avamda tesbit ve takrir için Kur'an'da tekrarlar vukua gelmiştir.

İ'lem eyyühe'l-aziz! Ekseriyet-i mutlakayı teşkil eden avam-ı nâsın fehimleri Kur'anca o kadar mûraat edilmiştir ki birkaç dereceyi, birkaç ciheti ihtiva eden bir meselede avamın fehimlerine en me'nus en karib ciheti ve nazarlarına en vâzih en zahir dereceyi söylüyor. Çünkü öyle olmasa delilin neticeden hafî olması lâzım gelir.

Kur'an, kâinattan bahsederken fizik, astronomi veya jeoloji kitabı gibi teknik detay vermeyi değil; o kâinat üzerinden Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini, hikmetini ve rubûbiyetini göstermeyi hedefler. Bu sebeple Kur'an, herkesin anlayabileceği en açık, en yakın ve en görünen delilleri öne çıkarır. Çünkü hidayet kitabında delil, neticeden daha karışık hâle gelirse, irşad maksadı zayıflar.

Burada "avam-ı nâs", halkın büyük çoğunluğu demektir. "Fehimleri mûraat edilmiştir" ise onların anlayış seviyeleri gözetilmiştir manasındadır. Yani Kur'an, yalnız filozoflara, âlimlere, astronomlara, kelmacılara veya fen uzmanlarına hitap eden bir kitap değildir. Avama da havasa da, çobana da, çiftçiye de, çocuğa da, âlime de, hükümdara da aynı anda hitap eder.

"Birkaç dereceyi, birkaç ciheti ihtiva eden bir meselede..."

Bazı hakikatlerin birden fazla mertebesi ve yönü vardır. Mesela "gece ve gündüz" meselesinin görünen yönü vardır: İnsan sabah aydınlığı, akşam karanlığı görür. Bir de astronomik yönü vardır: Dünyanın kendi eksenini etrafında dönmesiyle gece ve gündüz meydana gelir. Bir de daha derin yönü vardır: Bu düzenin hayat, zaman, ibadet, rızık ve istirahatla münasebeti vardır.

"Avamın fehimlerine en me'nus, en karib ciheti..."

"Me'nus" alışılmış, tanıdık demektir. "Karib" yakın demektir. Yani Kur'an, halkın zihnine en tanıdık ve en yakın gelen yönü seçer. İnsan göğe bakar, yeri görür, renkleri fark eder, dilleri işitir, geceyle gündüzü yaşar, dağları seyrederek. Kur'an da bu apaçık sahnelerden insanı Allah'a götürür.

Misal: Doktorun Hastaya Konuşması

Bir doktor hastasına “Bağışıklık hücreleriniz sitokin cevabı veriyor, metabolik sisteminiz inflamatuvar reaksiyon oluşturuyor” derse hasta anlamayabilir. Ama “Vücudun mikroplarla savaşıyor, ateşin bu yüzden yükseldi” derse mesele anlaşılır. Doktor hakikati inkâr etmiş olmaz; hakikatin hastaya yakın olan yüzünü göstermiş olur. Kur’an’ın avama hitabı da böyledir.

“Ve nazarlarına en vâzih, en zahir dereceyi söylüyor.”

“Vâzih” açık, “zahir” görünen demektir. Kur’an bir meselede önce en açık ve görünen dereceyi nazara verir. Çünkü insanı ikna edecek delil, insanın gözünün önünde olmalıdır. Mesela insanın renklerinin, dillerinin, simalarının farklı olması herkesin gördüğü bir mucizedir. Bunun genetik, biyolojik, hücresel, moleküler yönleri daha derindir; fakat herkes onları okuyamaz.

“Çünkü öyle olmasa delilin neticeden hafî olması lâzım gelir.”

Bu çok mühim bir cümledir. “Hafî” gizli, kapalı demektir. Eğer Kur’an, Allah’ın varlığını ispat etmek için halkın anlayamayacağı karmaşık deliller kullansaydı, delil neticeden daha kapalı olurdu. Hâlbuki delilin vazifesi açıklamaktır, karartmak değildir. İnsan Allah’ı bilmek isterken delilin içinde kaybolmamalıdır.

Misal: Lambayı Göstermek

Bir çocuğa “Bu odanın aydınlık olmasının sebebi lambadır” demek açıktır. Ama ona elektriğin üretim santrallerinden başlayıp kablo, direnç, akım, voltaj ve devre prensiplerini uzun uzun anlatırsanız çocuk ışığı anlamadan elektrik dersinin içinde kaybolur. Kur’an, önce “ışığı” gösterir, sonra isteyen derinlere iner.

Yaradılıştaki ve maddiyata dair meselelerde Kur’an mübhem geçmiştir dedikleri ikinci şüphelerine cevap:

Şöyle ki: Şecere-i âlemde, meylü’l-istikmal vardır. Yani kâinatın, bir ağaç gibi bütün zerratı ve eczası kemale meyleder ve kemale doğru yürümektedirler. O umumî meylü’l-istikmalden ayrı olarak, insanda da meylü’t-terakki vardır. Bu meylü’t-terakki çekirdek gibidir, neşv ü neması pek çok tecrübeler vasıtasıyla olur ve çok fikirlerin mahsulü olan neticelerin içtimayıyla teşekkül ve tevessü etmekle fûnunu intac eder. Bu fûnun da mürettebedir. Yani her ikinci fen, birincisinin neticesidir. Birincisi olmasa o olamaz. Birincisinin ona mukaddime ve ulûm-u mütearife hükmünde olması şarttır.

Buna binaen bundan on asır evvel gelen insanlara fûnun-u hazırıyı ders vermek veya garib meselelerden bahsetmek; onların zihinlerini şaşırtmaktan ve o insanları safsatalara atmaktan gayri bir fayda vermezdi.

Mesela, Kur’an-ı Kerîm “Ey insanlar! Şemsin sükûnuna, arzın hareketine ve bir

katre su içinde binlerce hayvanatın bulunduğuna dikkat ediniz ki azamet-i ilahiyeyi anlayasınız.” demiş olsaydı, bütün o zamanların insanlarını tekzibe sevk etmiş olurdu. Çünkü hiss-i zahiriye muhaliftir. Maahâzâ on asırdan beri gelip geçen insanları şaşırtmak, yalnız fûnun-u cedidenin zuhurundan sonra gelen insanları memnun etmek, makam-ı irşada muhalif olduğu gibi ruh-u belâgatla da kabil-i telif değildir.

İşaratü'l-İ'caz

Fe-binâen alâ zâlik mademki Kur'an'ın kâinattan bahsi istidlal içindir ve delilin de müddeadan evvel malûm olması şarttır ve delilin muhataplarca vuzuhu müstahsendir; bazı âyetlerin onların hissiyatına ve edebî malûmatlarına imale etmesi ve benzetmesi, mukteza-yı belâgat ve irşad olmaz mı?

Mesela, eğer Kur'an-ı Kerîm, makam-ı istidlalde şöylece demiş olsa idi ki: “Ey insanlar! Güneşin zahirî hareketiyle hakiki sükûnuna ve arzın zahirî sükûnuyla hakiki hareketine ve yıldızlar arasında cazibe-i umumiye'nin garibelerine ve elektriğin acibelerine ve yetmiş unsur arasında hasıl olan imtizacata ve bir avuç su içinde binler mikrobun bulunmasına dikkat ediniz ki bu gibi hârika şeylerden Cenab-ı Hakk'ın her şeye kâdir olduğunu anlayasınız.” deseydi; delil, müddeadan binlerce derece daha hafî, daha müşkül olurdu. Halbuki delilin müddeadan daha hafî olması, makam-ı istidlale uymaz.

İşaratü'l-İ'caz

Kur'an'ın kâinattan yaptığı bahis, Hâlık'ın sıfatlarını ispat ve izah içindir. Binaenaleyh ne kadar cumhurun fehmine yakın olursa irşada daha lââyık ve daha muvafık olur.

Kur'an kâinattan söz ederken asıl maksat kâinatın kendisi değildir; kâinat üzerinden Hâlık'ı tanıtmaktır. Güneşten bahsederken kudreti gösterir. Yağmurdan bahsederken rahmeti gösterir. Dağlardan bahsederken hikmeti gösterir. İnsan simalarından bahsederken ilmi, iradeyi, sanatı ve ferdî yaratılışı gösterir.

Misal: Tablo ve Ressam

Bir sanat galerisinde tabloya bakarken maksat yalnız boya, tuval ve fırça izlerini saymak değildir. Asıl maksat ressamın sanatını, zevkini, maharetini ve iradesini anlamaktır. Kâinat da büyük bir kitaptır. Kur'an bu kitabı okuturken “şu yıldız kaç derece sıcak, şu dağ kaç milyon yıllık”tan önce “Bunları kim yaptı, niçin yaptı, hangi ilim ve hikmetle yaptı?” sorusunu sordurur.

“Binaenaleyh ne kadar cumhurun fehmine yakın olursa irşada daha lâayık ve daha muvafık olur.”

“Cumhur” çoğunluk demektir. “İrşad” doğru yola sevk etmek, hakikati göstermek demektir. Yani Kur’an’ın kâinat anlatımı ne kadar halkın anlayışına yakın olursa, hidayet maksadına o kadar uygun olur. Çünkü Kur’an’ın hedefi az sayıda uzmanın zihnini meşgul etmek değil, bütün insanlığı Allah’a ulaştırmaktır.

Misal: Yol Tabelası

Bir yol tabelası çok teknik harita koordinatlarıyla dolu olsa çoğu insan yolunu bulamaz. Ama “İstanbul 80 km, Ankara sağdan” diye açık yazarsa herkes istifade eder. Kur’an’ın kâinat delilleri de birer yol tabelası gibidir. İnsanı kâinattan alır, Allah’ın isim ve sıfatlarına götürür.

Keşfiyat-ı fenniye; eski insanlara göre, imkân ve ihtimal dairesinden çıkıp muhal ve imtina derecesine girmişlerdir. Çünkü gözleriyle gördükleri şeyler, onlarca bedahet derecesine girmekle, onun hilafı onlarca muhaldir. Öyle ise onların hissiyatına hürmeten, o gibi meselelerde belâgatın iktizası, ibham ve ıtlaktır ki onlara bir şaşırtma olmasın. Fakat Kur’an-ı Kerîm, irşadını noksan bırakmamıştır. Bu zamanın fencilerini de istifadeden mahrum etmemek üzere, çok karine ve emarelerin vaz’ıyla, hakikatlere işaretler yapmıştır.

Mesela, Hâlık’ın tasarrufatına delâlet eden âyetlerden en zahir en aşikâr olan

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ السِّنِّتِكُمْ وَالتَّوَانِكُمْ

âyetiyle zikretmiştir. Halbuki bu tabakanın arkasında vücuhun taayyünat, teşahhusat tabakası vardır. Evvelki tabakanın fehmi, ikinci tabakanın fehminden daha yakındır.

“Mesela, Hâlık’ın tasarrufatına delâlet eden âyetlerden en zahir en aşikâr olan tabakayı...”

Burada “Hâlık’ın tasarrufatı”, Allah’ın yaratma, düzenleme, şekil verme, ayırma, süsleme ve idare etme fiilleri demektir. Kur’an bu tasarrufları anlatırken en açık tabakayı gösterir. Çünkü insan önce apaçık olanı görür, sonra derin olana geçebilir.

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ السِّنِّتِكُمْ وَالتَّوَانِكُمْ âyetiyle zikretmiştir.”

Bu ayetin manası şudur: “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması O’nun ayetlerindendir.” Burada Kur’an çok açık bir delil gösteriyor: İnsanların dilleri farklı, renkleri farklı, sesleri farklı, simaları farklıdır. Bu farklılık herkesin gözü önündedir.

İnsan Simalarındaki Delil

Dünyada milyarlarca insan vardır. Hepsinde göz, kulak, burun, ağız aynı temel düzendedir. Fakat hiçbirinin yüzü tam olarak diğerinin aynısı değildir. Aynı malzeme, aynı organlar, aynı yüz planı; fakat sonsuz denecek kadar farklı şahsiyetler. Bu, kör tesadüfün değil, nihayetsiz ilim ve iradenin işaretidir.

Dillerdeki Delil

İnsanın dili, sesi ve konuşması da başlı başına bir ayettir. Aynı hava, aynı ağız, aynı dil, aynı ses telleri kullanılır; fakat milyonlarca ses tonu, aksan, dil ve ifade meydana gelir. Bir annenin çocuğunun sesini kalabalık içinde tanıması bile bu ferdî yaratılışın ne kadar ince olduğunu gösterir.

“Halbuki bu tabakanın arkasında vücuhun taayyünat, teşahhusat tabakası vardır.”

Bu cümle daha derindir. “Vücuh” yüzler demektir. “Taayyünat” belirginleşmeler, “teşahhusat” şahıslaşmalar, ferdî kimlik kazanmalar demektir. Yani Kur’an renk ve dil farklılığını zikreder; fakat bunun arkasında daha ince bir hakikat vardır: Her yüzün ayrı bir şahsiyet mührü taşıması.

Daha Derin Tabaka

Bir insanın yüzü sadece “beyaz, siyah, esmer” gibi renk farkıyla ayrılmaz. Göz aralığı, kaş biçimi, yüz oranı, mimik, bakış, ses, ifade, yürüyüş, hatta parmak izi gibi sayısız alametle şahıs diğerlerinden ayrılır. Bu tabaka daha derindir. Her insan sanki “tek tek tanınmış, tek tek seçilmiş, tek tek yazılmış” gibidir.

“Evvelki tabakanın fehmi, ikinci tabakanın fehminden daha yakındır.”

Yani renk ve dil farklılığını anlamak kolaydır; herkes bunu görür. Fakat yüzlerdeki ferdî teşahhusatın, genetik ve yaratılış hikmetlerinin derin manasını anlamak daha zordur. Bu yüzden Kur’an ilk olarak en kolay okunan sahifeyi açar. Derine inmek isteyenler ise o zahîr kapıdan girip daha ince manalara ulaşabilir.

Misal: Kitabın Kapağı ve İçindeki İnce Notlar

Bir kitabın kapağında başlık büyük yazılır. Herkes önce onu görür. Ama kitabın dipnotları, ince tahlilleri ve teknik açıklamaları daha dikkatli okuyucu içindir. Kur’an’ın kâinat kitabındaki delilleri de böyledir. Önce büyük başlığı gösterir; sonra akıl, tefekkür ve ilimle derin tabakalar açılır.

Ve keza en aşikâr dereceyi **إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ**

âyetiyle zikretmiştir. Bu derecenin arkasında, arzın şems etrafında emir ve irade-i İlahî kanunuyla tahrik ve tedviri derecesi de vardır. Lâkin bu derece, evvelki dereceden bir derece mahfî olduğundan terk edilmiştir.

Bu ayetin manası şudur: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde elbette deliller vardır.” Burada yine en açık sahne gösteriliyor: Gece gelir, gündüz gider; gündüz gelir, gece gider. Her insan bunu yaşar. Çiftçi de bilir, çocuk da bilir, âlim de bilir.

Gece ve Gündüzün İrşad Dili

Gece ve gündüz sadece astronomik bir olay değildir. Gece istirahatın, gündüz çalışmanın sahnesidir. Gece insanı sükûna çağırır, gündüz hareket ve rızık arayışına sevk eder. Bu düzen bozursa hayatın dengesi bozulur. Kur’an bu apaçık düzenden Allah’ın hikmetini ve rahmetini gösterir.

“Bu derecenin arkasında, arzın şems etrafında emir ve irade-i İlahî kanunuyla tahrik ve tedviri derecesi de vardır.”

Burada daha ilmî bir tabaka zikrediliyor. “Arz” dünya, “şems” güneş demektir. Yani gece-gündüz meselesinin arkasında dünyanın hareketi, dönüşü ve güneşle olan münasebeti vardır. Bu da Allah’ın koyduğu kanunla olur. Bediüzzaman burada fenni inkâr etmiyor; bilakis onun da İlâhî emir ve iradenin bir kanunu olduğunu söylüyor.

Kanun ile Kudret Arasındaki Münasebet

Dünya dönüyor diye gece-gündüz Allah’tan bağımsız olmuş olmaz. Saatin akrep ve yelkovanı dönüyor diye saati yapan usta inkâr edilmez. Kanun, kudretin düzenli tecellisidir. Sebep, hakiki fail değildir; sadece İlâhî icraatın perdeli bir vasıtasıdır.

“Lâkin bu derece, evvelki dereceden bir derece mahfî olduğundan terk edilmiştir.”

Yani dünyanın güneş etrafındaki hareketi ve astronomik düzeni herkesin doğrudan gördüğü bir şey değildir. İnsan gözüyle “Güneş doğdu, Güneş battı” der. Kur’an da çoğu zaman bu gözlem dilini kullanır. Çünkü maksat astronomi dersi vermek değil, insanı tefekküre sevk etmektir.

Misal: “Güneş Battı” Demek

Bugün bir astronom bile akşam olunca “Güneş battı” der. Hâlbuki teknik olarak bilir ki dünya dönmektedir. Fakat günlük konuşmada görünen hadise esas alınır. Bu ifade yanlış maksat taşımaz. Kur’an’ın zahirî gözlem dilini kullanması da böyledir. İnsan nazarına en açık olan sahneyle konuşur.

Kur’an-ı Kerîm’de takip edilen maksad-ı aslî; ispat-ı Sâni’, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet esaslarına cumhur-u nâsı irşad ve îsal etmektir. Binaenaleyh Kur’an-ı Kerîm’in kâinattan yaptığı bahis tebeîdir, kasdî değildir. Yani ligayrihîdir, lizatihî değildir. Yani Kur’an-ı Kerîm Cenab-ı Hakk’ın vücud, vahdet ve azametini istidlal suretiyle kâinattan bahsetmiştir. Yoksa kâinatın bizzat keyfiyetini izah etmek için değildir. Çünkü Kur’an-ı Kerîm coğrafya, kozmoğrafya gibi kasden kâinatın keyfiyetinden mana-yı ismiyle bahseden bir fen, bir kitap değildir. Ancak kâinat sahifesinde yazılan sanat-ı İlahiyenin nakışları ve yaratılan kudretin mu’cizeleri ve kozmoğrafyacılara hayrette bırakan nizam ve intizamla, mana-yı harfiyle Sâni’ ve Nazzam-ı Hakiki’ye istidlal keyfiyetini öğretmek için nâzil olan bir kitaptır. Binaenaleyh sanat, kasd, nizam kâinatın her zerresinde bulunur, matlub hasıl olur. Teşekkülü nasıl olursa olsun, bizim matlubumuza taalluku yoktur.

İşaratü’l-İ’caz

Ve keza (جَعَلْنَا) الْجِبَالَ أَوْتَادًا cümlesiyle en okunaklı sayfeyi

göstermiştir. Halbuki bu sahifenin arkasında “Direk ve kazıklar ile tehlikeden muhafaza edilen bir sefine gibi arz da içerisinde vukua gelen her ü merceden dolayı parçalanmak tehlikesinden korumak için dağlar ile kazıklanmıştır.” sahifesi de vardır. Fakat bu sahife, avam-ı nâsça o kadar okunaklı olmadığından terk edilmiştir. Ve bu sahifenin altında da şöyle bir hâşiye vardır:

Hayatı besleyip sağlamak üzere dağlar arza direk yapılmıştır. Çünkü dağlar suların mahzenidir. Havanın tarağıdır, tasfiye ediyor. Toprağın hâmisidir, denizin istilasından vikaye ediyor. Zaten hayatın direkleri bu unsurlardır.

Bu cümlelerin manası: “Dağları kazıklar yaptık.” Burada dağların en görünen yönü anlatılır. İnsan dağa baktığında onun yeryüzünde sabit, ağır, köklü ve heybetli durduğunu görür. Kur’an bu görünür sayfeyi açar ve dağın vazifesini akla yaklaştırır.

Dağların Kazık Gibi Gösterilmesi

Kazık, bir şeyi sabitleyen, tutan ve dengeleyen şeydir. Çadır kazıklarla sağlamlaşır. Direkler binayı taşır. Kur'an dağları "evtâd" yani kazıklar olarak anlatınca, avam insan hemen anlar: Dağlar yeryüzünde boşuna duran yığınlar değildir; bir denge, sebat ve muhafaza vazifesi görür.

"Halbuki bu sahifenin arkasında 'Direk ve kazıklar ile tehlikeden muhafaza edilen bir sefine gibi arz da...' sahifesi de vardır."

Burada dünya bir gemiye benzetiliyor. Gemi dalgalar içinde nasıl direk, omurga ve bağlantılarla korunursa; yeryüzü de içindeki hareketler, sarsıntılar ve karışıklıklar içinde dağlarla bir nevi dengeye kavuşturulmuştur. Bu temsil, dağların yeryüzündeki istikrar ve düzen vazifesini anlatır.

Dünya Bir Sefine Gibi

Yeryüzü uzay boşluğunda hareket eden büyük bir gemi gibidir. Üzerinde denizler, ovalar, ormanlar, şehirler, canlılar ve insanlar vardır. Böyle bir geminin nizamı, dengesi ve hayatı taşıyacak şartları olmalıdır. Dağlar da bu büyük yeryüzü gemisinde hem heybetli direkler hem de hayatı destekleyen büyük hazineler gibidir.

"İçerisinde vukua gelen herc ü mercden dolayı parçalanmak tehlikesinden korumak için dağlar ile kazıklanmıştır."

"Herc ü merc" karışıklık, çalkantı, düzensiz hareket demektir. Yani yeryüzünün içinde ve üstünde pek çok hareket vardır. Sular akar, rüzgârlar eser, tabakalar hareket eder, erozyon olur, sıcaklık değişir. Dağlar bu büyük sistem içinde bir denge unsuru olarak gösterilir.

Temsilî İzah

Bir çadır düşünelim. Rüzgâr kuvvetli eserse çadır uçabilir. Ama kazıklar sağlam çakılmışsa çadır yerinde durur. Bir bina düşünelim. Temelleri ve kolonları olmazsa sarsıntıda ayakta kalamaz. Dağlar da yeryüzü sisteminde böyle bir sebat, ağırlık ve denge manasını akla getirir.

"Fakat bu sahife, avam-ı nâşça o kadar okunaklı olmadığından terk edilmiştir."

Yani dağların jeolojik, fizikî ve derin hikmetlerini herkes okuyamaz. Fakat "dağların kazık gibi olması" herkesin zihnine yakındır. Kur'an bu sebeple en okunaklı sahifeyi seçer. Çünkü hidayet dersi, anlaşılmasa teknik ayrıntılara boğulursa avam istifade edemez.

Misal: Bir Makinenin Kullanım Kılavuzu

Bir makinenin mühendislik projesi çok karmaşıktır. Ama kullanıcı kılavuzu sade olur: "Şuraya bas, şu ışık yanarsa çalışır." Kullanıcıya mühendislik çizimi verilirse makineyi kullanamaz. Kur'an da insanı hidayete götüren kullanım kılavuzu gibidir; kâinatın en anlaşılır işaretlerini öne çıkarır ta ki herkes istifade edebilsin.

“Ve bu sahifenin altında da şöyle bir hâşiye vardır...”

“Hâşiye” kenar notu demektir. Yani dağların “kazık” oluşunun altında daha başka hikmetler de vardır. Kur’an kısa ve öz söyler; fakat o kısa ifadenin altında sayısız manalar, fenler, hikmetler ve tefekkür kapıları bulunur.

“Hayatı besleyip sağlamak üzere dağlar arza direk yapılmıştır.”

Dağların vazifesi sadece görsel heybet değildir. Hayatı destekleyen çok yönlü vazifeleri vardır. Dağlar suları toplar, iklimi etkiler, rüzgârları yönlendirir, toprakları korur, madenleri saklar, bitki ve hayvan türlerine yuva olur. Yani dağlar yeryüzü hayatının sessiz direkleri gibidir.

“Çünkü dağlar suların mahzenidir.”

Dağlar karları, buzulları, kaynakları ve yer altı sularını muhafaza eder. Kışın kar tutar, baharda eriyen sular nehirleri besler. Ovalar, bahçeler, tarlalar, şehirler çoğu zaman dağlardan gelen sularla hayat bulur. Bu yüzden dağlar adeta rahmet hazineleri gibidir.

Misal: Dağ Bir Su Deposu Gibidir

Bir şehrin su deposu yüksek bir yere kurulur. Oradan aşağıya su dağıtılır. Dağlar da yeryüzünün büyük su depoları gibidir. Zirvelerde biriken kar, zamanla erir; derelere, nehirlerle, yer altı kaynaklarına dönüşür. Böylece hayatın damarlarına su pompalanır.

“Havanın tarağıdır, tasfiye ediyor.”

Bu çok güzel bir ifadedir. Dağlar rüzgârların akışını keser, yönlendirir, yükseltir, soğutur ve yağışa sebep olur. Hava dağlara çarpınca yükselir; içindeki nem yoğunlaşıp yağmura veya kara dönüşebilir. Böylece dağlar havayı tarayan, düzenleyen ve bir bakıma temizleyen unsurlar gibi çalışır.

Misal: Tarak ve Saç

Dağınık saç tarakla düzene girer. Rüzgârlar ve hava akımları da dağlarla karşılaşınca gelişigüzel akıp gitmez; yön değiştirir, yükselir, soğur, yağış bırakır. Bu yüzden “havanın tarağıdır” ifadesi hem şiirî hem hikmetli bir temsildir.

“Toprağın hâmisidir...”

“Hâmi” koruyucu demektir. Dağlar toprağı korur. Rüzgârın şiddetini kırar, su akışlarını yönlendirir, ovaların ve vadilerin oluşmasına vesile olur. Ormanlarla birlikte erozyonu azaltır, toprağın tamamen sürüklenip gitmesine mani olur.

Toprağın Korunması

Toprak, hayatın beşiğidir. İnsan gıdasını topraktan alır. Bitkiler toprakta büyür. Hayvanlar

bitkilerle beslenir. Toprak kaybolursa hayat zinciri sarsılır. Dağlar bu zincirde büyük bir muhafaza vazifesi görür. Bu yüzden dağ sadece taş yığını değil, hayatın bekçisi gibidir.

“Denizin istilasından vikaye ediyor.”

“Vikaye” koruma demektir. Dağlar ve yüksek kara yapıları, yeryüzünde kara-deniz dengesinin korunmasında bir hikmet taşır. Eğer bütün kara dümdüz olsaydı, suların istilası, bataklıklaşma, erozyon ve hayat şartlarının bozulması çok daha farklı olurdu. Dağlar yeryüzünün şeklini, akışını ve dengesini belirleyen büyük unsurlardır.

Misal: Set ve Sınır

Bir bahçeyi selden korumak için set yapılır. Bir kıyıyı taşkından korumak için yükseltir ve engeller önemlidir. Dağlar da büyük ölçekte kara parçasının yapısını ve suların akışını düzenleyen İlâhî setler gibidir.

“Zaten hayatın direkleri bu unsurlardır.”

Burada “unsurlar” su, hava, toprak ve bunların düzeni demektir. Hayat su ister, hava ister, toprak ister, iklim dengesi ister. Dağlar bu unsurlarla doğrudan bağlantılıdır. Demek ki dağların “kazık” oluşu sadece yeri tutmak manasında değil; hayatın direklerini ayakta tutmak manasında da anlaşılabilir.

Büyük Netice

Kur’an “dağlar kazıktır” diyerek kısa bir cümle söyler. Fakat bu cümlenin altında su döngüsü, iklim dengesi, toprak muhafazası, canlı hayatı, yeryüzü şekilleri ve İlâhî hikmet gibi pek çok mana saklıdır. Kur’an az sözle çok mana ifade eder.

Evet Kur’an-ı Kerîm, umumî bir muallim ve bir mürşiddir. Halka-i dersinde oturan, nev-i beşerdir. Nev-i beşerin ekserisi avamdır. Mürşidin nazarında ekall, eksere tabidir. Yani umumî irşadını ekallin hatırı için tahsis edemez. Maahâzâ avama yapılan konuşmalardan havas hisselerini alırlar. Aksi halde avam, yüksek konuşmaları anlayamadığından mahrum kalır.

Bu sırra binaendir ki şeriatça hilâlin tulû ve gurûbu nazara alınmıştır. Çünkü bu ise ayları, günleri hesap etmekten avamca daha kolaydır.

“Bu sırra binaendir ki şeriatça hilâlin tulû ve gurûbu nazara alınmıştır.”

“Bu sır”dan maksat, avamın anlayışına yakın olanın tercih edilmesidir. Şeriatta ayların başlangıcı için hilalin görülmesi esas alınmıştır. “Tulû” doğuş, “gurûb” batış demektir. Yani

hilalin doğması ve görünmesi halk için açık bir alamettir.

Hilalin Görülmesi

Ramazân'ın başlaması, bayramın tayini ve hicrî ayların bilinmesi gibi meselelerde hilal nazara alınır. Çünkü hilali görmek herkes için mümkündür. Çölde yaşayan da, köyde yaşayan da, şehirde yaşayan da göğe bakıp ayın hâinden zamanı anlayabilir.

“Çünkü bu ise ayları, günleri hesap etmekten avamca daha kolaydır.”

Astronomik hesaplar doğru ve faydalı olabilir; fakat herkes hesap bilmez. Takvim hesabı, matematik ve astronomi bilgisi ister. Hilalin görülmesi ise halkın anlayabileceği açık bir işarettir. Şeriat da umumun kolaylıkla uygulayabileceği alameti esas almıştır.

Misal: Namaz Vakitleri

Namaz vakitlerinde de asıl alametler insanın görebileceği şekilde konmuştur: fecrin doğması, güneşin zevali, gölgenin uzaması, güneşin batması, şafağın kaybolması gibi. Bugün takvim ve saat kullanıyoruz; fakat asıl işaretler fitrî ve gözleme dayalıdır. Bu da dinin herkes için yaşanabilir olduğunu gösterir.

Ve yine o sırta binaendir ki ezhan-ı avamda tesbit ve takrir için Kur'an'da tekrarlar vukua gelmiştir.

“Ezhan-ı avam” halkın zihinleri demektir. “Tesbit ve takrir” bir hakikati zihne yerleştirmek, sağlamlaştırmak demektir. Kur'an'da bazı hakikatlerin tekrar edilmesinin hikmeti budur. Çünkü insan unuttandır. Bir hakikat tekrar edildikçe kalbe yerleşir, zihinde sabitlenir.

Kur'an'daki Tekrarların Hikmeti

Kur'an'da tevhid tekrar edilir, ahiret tekrar edilir, peygamber kıssaları tekrar edilir, nimetler tekrar edilir, inkârcıların akıbeti tekrar edilir. Bu tekrarlar gereksiz değildir. Her tekrar başka bir makamda, başka bir ihtiyaca, başka bir kalbî hâle hitap eder. İnsan aynı hakikati bazen akliyle, bazen kalbiyle, bazen korkusuyla, bazen ümidiyle duyar.

Misal: Annenin Çocuğuna Tekrarı

Bir anne çocuğuna “Dikkat et, yola bakmadan geçme” sözünü bir defa söyleyip bırakmaz. Çünkü mesele hayatîdir. Tekrar eder, farklı zamanlarda söyler, bazen yumuşak bazen ciddi hatırlatır. Kur'an'ın tekrarları da ruhun hayatını koruyan rahmetli ikazlardır.

Kur'an'ın büyüklüğü şuradadır: İlk muhatabın anlayacağı kadar sade, âlimlerin derinleşeceği kadar geniş, her asrın ihtiyacına cevap verecek kadar kuşatıcıdır. Bir bedevî ondan hidayet

alır, bir âlim ondan hikmet çıkarır, bir müfessir onda derin manalar bulur, bir mümin onda kalbine şifa bulur.

Eğer Kur'an açık teknik dille bahsetseydi

1. **Avamın çoğu anlamazdı.**
Kur'an "arzın eksen eğikliği, yörüngesi, atmosfer tabakaları, levha hareketleri" gibi teknik ifadelerle konuşsaydı, ilk muhatapların büyük kısmı meseleyi kavrayamazdı.
2. **Delil neticeden daha kapalı olurdu.**
Kur'an'ın maksadı Allah'ı tanıtmaktır. Eğer delil çok teknik olsaydı, insan Allah'a ulaşacağı yerde delilin içinde kaybolurdu.
3. **Hidayet kitabı fen kitabı zannedilirdi.**
Kur'an'ın asıl gayesi fizik, astronomi, jeoloji öğretmek değil; kâinat üzerinden Hâlık'ın kudretini, ilmini ve hikmetini göstermektir.
4. **Her asırdaki insana hitap zorlaşırdı.**
Kur'an belli bir çağın bilim diliyle konuşsaydı, sonraki asırlarda o dil değişince insanlar metni anlamakta zorlanırdı.
5. **İlk muhataplar inkâra sürüklenebilirdi.**
Mesela "Dünya dönüyor" hakikati o dönemde açıkça teknik tarzda söylenecekti, birçok insan "Biz yerin döndüğünü hissetmiyoruz" diyerek itiraz edebilirdi.
6. **İmtihan sırrı zedelenirdi.**
Kur'an her şeyi laboratuvar kesinliğiyle anlatsaydı, iman bir tercih ve teslimiyet olmaktan çıkıp mecburî kabule yaklaşırdı.
7. **Asıl maksat gölgede kalırdı.**
İnsan "Bu olay nasıl oluyor?" sorusuna takılıp "Bunu kim yapıyor?" sorusunu kaçırabilirdi.
8. **Her seviyeden insan istifade edemezdi.**
Kur'an'ın dili öyle olmalıdır ki hem çoban anlasın hem âlim derinlik bulsun. Açık teknik dil, çoğunluğu dışarıda bırakırdı.
9. **Tartışmalar hidayet önüne geçerdi.**
İnsanlar ayetin imanî mesajını almak yerine, teknik ayrıntının doğru anlaşılması üzerinde kavga ederdi.
10. **Kur'an'ın evrensel irşad üslubu daralırdı.**
Kur'an görünen, yaşanan, herkesin şahit olduğu delilleri seçer: gece-gündüz, yağmur, dağ, renkler, diller, ölüm, hayat. Çünkü bunlar her çağda, her insana konuşur.

Kur'an açıkça fen diliyle değil, açıkça hidayet diliyle konuşur. Çünkü maksadı kâinatın mekanizmasını ayrıntılı anlatmak değil; o mekanizma üzerinden Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini ve hikmetini göstermektir.